

ז'לא יעבורי - למימד הזמן במגילה

דני סגליס

מבוא

כתב המלך וטבעת המלך

מימד הזמן במגילה

ולא יעבור

במשנה ובהלכה

באגדה

יסודו של המהר"ל בהבנת המגילה

משיח בן יוסף ומשיח בן דוד

מבוא

זכתה אסתר ונתקיים מאמרה - "כתבוני לדורות". זכות יתירה נודעת לה שרבו הפירושים, ביאורים והיסודות העולים ממגילתה. במאמר זה ננסה לעמוד בעייה על יסוד חשוב, העולה מתוך המגילה, והוא יסוד הזמן. המשנה הראשונה במסכת מגילה פותחת בתקנת הזמנים של קריאת המגילה: "מגילה נקראת ב-י"א, ב-י"ב, ב-י"ג", זאת מלבד י"ד וט"ו המפורשים במגילה. יום ט"ז לא נכלל, אף שהנו קרוב יותר, בשל הדין "ולא יעבור". והוסיפה ביאור המשנה השניה שאם חל פורים בשבת מקדימין את קריאת המגילה ולא מאחרין, למרות היסוד החשוב של "לא מטא זמן חיובייהו", משום שלגבי מגילת אסתר מודגש דין "ולא יעבור". רעיון זה הוא גם היסוד לדין "פורים משולש", הנוהג מידי כמה שנים בירושלים ובשאר הערים מוקפות החומה. השמחה נדחית ליום ראשון אך קריאת המגילה מוקדמת מהסיבה שהזכרנו לעיל. נראה שהעניין מופיע כבר במגילה, שם ישנו תאריך יעד בו אמור להתבצע "הפתרון הסופי", ואין שום אפשרות לבטל תאריך זה.

מה עומד ביסוד הדין של לא יעבור? ומהו המיוחד ביסוד הזמן במגילת אסתר בשונה משאר סיפורי התנ"ך? בזאת נבקש להתמקד בס"ד.

ואם כנים דברינו הרי שאבקש להודות למורי ורבי ראש ישיבתינו הרב ויצמן שליט"א שהנחילנו אהבת התורה, ואין תורה כתורת ארץ ישראל. אין כח בעטי לבטא אלא פחות מכשיעור את תודתי והערכתי לרב, אשר פתח בפנינו דלת לבית מדרשו של מרא דארעא דישראל הראי"ה קוק זצ"ל.

ואם לא זכינו חלילה לכוון לאמתתה של תורה מפני קטנותנו, יהי רצון ויקיים בנו "ודילוגו עלי אהבה" ותעלה כוונתנו לרצון לפני אדון כל.

כתב המלך וטבעת המלך

מוטיב מרכזי בעל משמעות רבה במגילה הנו כתב המלך וטבעת המלך. הכתוב מספר על חשיבותם הגורלית "כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב"¹.

הכתב והטבעת מבטאים את תוקפה וסמכותה של המלכות. אין לערער עליהן ואין דבר יותר יציב מהן, שהרי אין אפשרות לבטל את כתב המלך אשר נחתם בטבעת המלך. למעשה השולט בטבעת הוא השולט בהנהגה, ונתינת הטבעת משמשת כאישור ואור ירוק לביצוע תוכניות. המן מבקש מאחשורוש לאשר את תוכנית החיסול שתכנן לעם מרדכי ותגובת אחשורוש היא: "ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן בן המדתא האגגי צרר היהודים"².

ומיד לאחר מכן:

ויקראו ספרי המלך... ויכתב ככל אשר צוה המן אל אחשדרפני המלך ואל הפחות אשר על מדינה ומדינה ואל שרי עם ועם מדינה ומדינה ככתבה ועם ועם כלשונו בשם המלך אחשורוש וכתב ונחתום בטבעת המלך.

הסיומת של הפסוק האחרון מבטאת כאמור את ההחלטיות הבלתי מתפשרת של הצו הנורא. יש להוסיף באופן אסוציאטיבי כי "נכתב ונחתם בטבעת המלך" מזכיר את הכתיבה והחתימה שבימי הדין עד לרגע הגדול והנורא, עת פתח לנו שער בעת נעילת שער. גורלות נחרצין בכתיבה ובחתימה של המלך. ואנו מכירים כי במגילה רבדים שונים, כפי שמביאים רבותינו במדרש רבה³:

רבי יודן ורבי לוי בשם רבי יוחנן כל מקום שנאמר במגילה זו 'למלך אחשורוש' במלך אחשורוש הכתוב מדבר וכל מקום שנאמר 'למלך' סתם משמש קדש וחול.

ניתן להבין בפסוקים אלו דו משמעות של כתיבה וחתימה. בפשט - של המלך אחשורוש, ובהעלם - של מלך מלכי המלכים. ומכל מקום, הרי שההקבלה מוסיפה טעם לקביעה הסופית שיש בכתב ובטבעת.

בהמשך המגילה, אחר שמתהפך המצב מקצה לקצה אנו מוצאים "ויסר המלך את טבעתו אשר העביר מהמן ויתנה למרדכי וכו'". הפירוט "אשר העביר מהמן" מבטא את חילופי ההנהגה בין המן למרדכי. כאמור השולט בטבעת הוא המוציא ומביא של הממלכה. יתרה מזאת הטבעת היא החזקה בממלכה! הכתוב מדגיש את הניגוד שיש בין יציבותה והחלטיותה של הטבעת לאי יציבותו והחלטיותו של אחשורוש. כבר בראשית המגילה לאחר שנתקבלה ואושרה עצת ממוכן נרמז ענין זה⁴:

1. פרק ח' פסוק ח'.

2. פרק ג' פסוק י'.

3. אסתר רבה פרשה ג' סוף אות י'. ובמדרש ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש אבא גוריון פרשה א' ד"ה 'ביום השביעי כטוב', אנו מוצאים הרחבה של הכלל: לא רק "למלך" אלא כל "מלך": ר' יודן ור' לוי אמרו משמיה דר' יוחנן כל מקום שנאמר במגילת אסתר מלך אחשורוש הכתוב מדבר, ובכל מקום שנאמר מלך סתם במלך מלכי המלכים הכתוב מדבר, כטוב לב המלך ביין, כטוב לב המלך ביין, כטוב לבו הקב"ה ביינה של תורה".

4. א', י"ט - ב', א'.

ויכתב בדתי פרס ומדי ולא יעבור אשר לא תבוא ושתי לפני המלך אחשורוש ומלכותה יתן המלך לרעותה הטובה ממנה... אחר הדברים האלה כשך חמת המלך אחשורוש זכר את ושתי ואת אשר עשתה ואת אשר נגזר עליה.

ניתן לומר בפשט הכתוב, כי כל אשר נגזר על ושתי הינו הסרת המלכות ממנה והרחקתה מבוא אל המלך. ואם כן, הרי שאחשורוש נזכר בושתי וחפץ בה שוב אך אין הוא יכול לעשות דבר. הלשון הפאסיבית "ואת אשר נגזר עליה", מבניין נפעל, מלמדת על אי שביעות רצונו של אחשורוש כאילו הגזירה חיצונית לו. ברגע אחד של כעס אישר את הגזירה ומיד לאחר שוך חמתו עומד הוא חסר אוניס.

מדוע איננו יכול לבטלה? והלא הוא המלך!

לכאורה ניתן לומר, שאחשורוש מבין כי לאחר פרסומה ברבים של הגזירה אין מקום לביטולה, הכתוב הנ"ל מלמדנו שהסיבה למניעה שונה היא - "אם על המלך טוב יצא דבר מלכות מלפניו ויכתב בתי פרס ומדי ולא יעבור אשר לא תבוא וכו'". דבר המלכות אשר נכתב לא יעבור. בכך ניכרת חוסר עקביותו ונחרצותו של אחשורוש כאדם לעומת כתב המלך.

גם בהמשך, לאחר שמתהפך המצב ואסתר פונה אל המלך אחשורוש ואומרת - "אם מצאתי חן בעיניך המלך ואם על המלך טוב תנתן לי נפשי בשאלתי ועמי בבקשתי וכו' "⁵, מבצע אחשורוש תפנית חדה ומיתמם ואומר "מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן"⁶. עוד לא הספקנו לשכות את הסכמתו המהירה לבקשת המן "ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן בן המדתא האגגי צרר היהודים" ואין שום מקום לטעות בקשר לכוונתו של אחשורוש בנתינת הטבעת: "ויאמר המלך להמן הכסף נתון לך והעם לעשות בו הטוב בעיניך"⁷. אחשורוש, כמה ימים מאוחר יותר⁸, מכחיש ידיעה כל שהיא בדבר השמדת עם בכל מדינות הממלכה. איננו באים לשפוט את מעשיו של אחשורוש האם נהג בחכמה או בטפשות. על כך כבר נחלקו רב ושמואל בגמרא⁹, אך נדמה שלכולי עלמא מופיע אחשורוש כדמות חסרת יציבות, וכפי שמצינו בהמשך הגמרא במגילה "רבן גמליאל אומר: מלך הפכפך היה"¹⁰, זאת בניגוד גמור לכתב וטבעת המלך אשר אותם אין להשיב. ללמדנו שלא אחשורוש כאדם עושה את את המלכות, אלא כלי המלכות הם שעושים את אחשורוש למלך. על כן אמרנו לעיל כי הטבעת היא החזקה בממלכה. טבעת המלך עצמה אינה מענינו, אלא בשל היותה יסוד חשוב להבנת הענין בו נתבקש להתמקד בדברנו והוא יסוד זמן, כגורם אקטיבי באירועי מגילת אסתר.

5. פרק ז' פסוק ג'.

6. שם פסוק ה'.

7. פרק ג' פס' י'.

8. שהרי המן הפיל את הפור בחודש ניסן ובי"ג בו נשלחו הרצים אל כל מדינות המלך ומיד פנה מרדכי לאסתר, וזו לאחר צום שלשת הימים מסרה נפשה בבואה לפני המלך, ועתה יום לאחר מכן

במשתה השני לא יותר ממספר ימים.

9. מגילה י"ב, א'.

10. שם ט"ו, ב'.

מימד הזמן במגילה

לזמן חשיבות רבה במגילה. אין הכוונה לזמן במובן של נקודות ציון המאפשרות את הבנת הרצף הכרונולוגי של האירועים במגילה כגון ב"שנת שלש במלכו", אלא לזמן כגורם אובייקטיבי המניע ודוחף את התרחשות האירועים, ואולי אפילו אף שותף ליצירתם. התאריך המרכזי ללא ספק הנו היעד אשר מציב המן¹¹:

להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד בשלושה עשר לחדש שנים עשר הוא חדש אדר ושללם לבו פתשגן הכתב להנתן דת בכל מדינה ומדינה גלוי לכל העמים להיות עתדים ליום הזה.

לתאריך זה תוקף מוחלט בל יעבור, בשל היותו "נכתב ונחתם בטבעת המלך"¹², ועל כן לא יתכן לו ביטול, ואף לא שינוי, כפי שראינו לעיל. מרגע שנקבע תאריך זה "הרצים יצאו דחופים בדבר המלך" ויחד עמם נכנסים האירועים במגילה להילוך מהיר.

למעשה, גזירת המן מתרחשת בשנת שתיים עשרה למלך אחשורוש¹³, כלומר תשע שנים מהאירוע הראשון במגילה - משתה המלכות. לעומת זאת מגזירת המן עד נפילתו ועלית מרדכי עוברים ימים ספורים בלבד, שהרי המן הפיל פור בחדש ניסן. אינו יודעים באיזה יום בדיוק, אך מפורש שסופרי המלך נקראו בשלושה עשר בניסן וביום זה נחתמה הגזירה. כשלושה ימים לאחר מכן באה אסתר אל המלך להזמין למשתה שערכה באותו היום. במשתה השני נהפך הגלגל ונתלה מן על העץ שהכין למרדכי היהודי: "ביום ההוא נתן המלך אחשורוש לאסתר המלכה את בית המן צרר היהודים ומרדכי בא לפני המלך כי הגידה אסתר מה הוא לה"¹⁴. הנה לנו ארבעה ימים בהם מתרחשים שלל אירועים המרכיבים את לב ליבה של המגילה ואשר תופסים מקום נרחב מאמצע פרק ג' ועד אמצע פרק ח'.

ונחזור לרגע שלאחר גזירת המן. הזמן שקבע המן מניע את מרדכי לפתוח במהלך משלו¹⁵:

ומרדכי ידע את כל אשר נעשה ויקרע מרדכי את בגדיו וילבש שק ואפר ויצא בתוך העיר ויזעק זעקה גדולה ומרה ויבוא עד לפני שער המלך כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק.

מה מבקש מרדכי להשיג במעשה זה?

יתכן שרצונו לעורר את לב אתיו היהודים לתשובה ולתפילה, כפי שמתואר בפסוק הסמוך - "ובכל מדינה ומדינה מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד שק ואפר יצע לרבים", אולם יתכן כי הייתה זו תגובה ספונטנית של היהודים בכל מקום, ללא קשר למעשי מרדכי. יש מקום לומר פירוש נוסף. יתכן ומרדכי מבקש להגיע אל אסתר, ועל ידי מעשה רב רושם שכזה תשלח אסתר שליח אליו כפי שאכן קרה. אך ממה שנאמר בסוף פרק ב' "ואת מאמר מרדכי אסתר עשה כאשר היתה באמנה אתו" - משמע שהיה ביניהם ערוץ תקשורת כלשהו.

11. פרק ג' פס' י"ג.

12. שם פס' י"ב.

13. כמפורש בפרק ג' פס' ז'.

14. פרק ח' פס' א'.

15. פרק ד' פס' א'.

אפשרות נוספת להסבר היא, שמרדכי מבקש לזעזע את אחשורוש, שהרי הוא מרדכי הציל את המלך ממיתה, ועתה המלך גוזר עליו מיתה שלא כראוי לו. מרדכי מצוה על אסתר "לבוא אל המלך להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמה". אסתר מסבירה למרדכי את הסיכון הרב לעומת הסיכוי הקלוש שתוכנית זו תצלח, אך מרדכי רואה כעת למפרע את לקיחת אסתר למלכה כמהלך אלוקי, ונותן לאסתר שיעור קצר ויסודי באמונה:

אל תדמי בנפשך להמלט בית המלך מכל היהודים. כי אם החרש תחרישי בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר ואת ובית אביך תאבדו ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות.

מצד אחד ברור למרדכי שנצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, אבל השאלה מצד שני הנה לגבי מחיר הגזירות שבדרך. ואם נועדת את להיות המושיעה, ותנסי להימלט משליחותך ולהציל את עורך, הרי שלא יעלה בידך ואת ובית אביך תאבדו. אסתר מקבלת על עצמה את המשימה, ומרגע זה אסתר מתחילה לקבוע זמנים. דבר ראשון היא מצווה על מרדכי¹⁶:

לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום גם אני ונעתי אצום כן ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת וכאשר אבדתי אבדתי.

מרדכי עובר בשלב זה מתפקיד המצוה לתפקיד המצווה "ויעבר מרדכי ויעש ככל אשר צותה עליו אסתר". כעבור שלשת הימים לאחר שבאה אסתר אל המלך אשר מושיט לה את שרביט הזהב, ושואל לבקשתה, מבקשת אסתר "אם... על המלך טוב יבוא המלך והמן היום אל המשתה אשר עשיתי לוי".

"היום", מבחינת אסתר, משמש כציון זמן שגרתי, אולם נראה שאחשורוש מפרש את הבקשה בכלל ואת זמנה בפרט, באופן שונה לחלוטין. להבנת העניין נתחיל בהסבר בקשתה של אסתר, וכלשון הגמרא "מה ראתה אסתר שזימנה את המן?"¹⁷

אחד הפתרונות המופיעים שם הוא: "רבי יהושע בן קרחה אומר אסביר לו פנים כדי שיהרג הוא והיא". ומסביר רש"י במקום - "שיחשדני המלך ממנו ויהרוג את שנינו". בפירושו למגילה עצמה בוחר רש"י בפירוש זה מכלל הפירושים שנאמרו בגמרא לשאלה זו¹⁸:

רבתינו אמרו טעמים הרבה בדבר מה ראתה אסתר שזימנה את המן כדי לקטאו במלך ובשרים שהמלך יחשוב שהוא חושק אליה ויהרגהו ועוד טעמים רבים.

אין פלא, שאחר בקשת אסתר במשתה "יבוא המלך והמן אל המשתה אשר אעשה להם ומחר אעשה כדבר המלך" אחשורוש מתקשה לישון, אשר על כן "בלילה ההוא נדדה שנת המלך". וכפי שמבאר רש"י במקום - נדדה שנת המלך - נס היה, ויש אומרים שם את לבו על שזמנה אסתר את המן שמא נתנה עיניה בו ויהרגהו". מיד נשוב לנדודי השינה של אחשורוש, אך קודם לכן נראה שלאור דברים אלו יש לפרש את ציוויו של אחשורוש מיד לאחר בקשת אסתר על עשיית המשתה הראשון: "ויאמר המלך מהרו את המן לעשות את דבר אסתר"¹⁹.

16. פרק ד' פס' ט"ז.

17. מגילה ט"ו, עמ' ב'.

18. פרק ה' פסוק ד', ד"ה "יבוא המלך והמן".

19. פרק ה', פס' ה'.

נראה שאחשורוש מתחיל לחשוש ממרד, ולכך מבקש לקצר עד כמה שניתן את הזמן הנדרש להתארגנותם של המן ואסתר. פירוש זה מתחזק בשל הישנות המקרה לפני המשתה השני: "עודם מדברים עמו וסריסי המלך הגיעו ויבהלו להביא את המן אל המשתה אשר עשתה אסתר"²⁰.

קשה להבין יחס כה משפיל כלפי המשנה למלך. לא ניתן להמן לסיים את שיחתו עם בני משפחתו וכבר הוא מובהל אל המלך, עובדה המחזקת את ההבנה כי אחשורוש חושש ממרד, ומבקש למנוע זמן פנוי מהמן. יתכן ומבחינתו של אחשורוש סירובה של אסתר לומר את בקשתה במשתה הראשון, ובקשתה למשתה נוסף למחרת, נובע בשל חוסר זמן להתארגנות שלה ושל המן. יתכן, אומר אחשורוש לעצמו, שהתגובה המהירה שלי "מהרו את המן" הפתיעה את השניים, והצילה אותי לעת עתה.

נחזור ללילה ההוא שבין שני המשתאות. אחשורוש חוכך בדעתו האם נכונה מחשבתו. עד כה גם אסתר וגם המן היו נאמנים לחלוטין לאחשורוש, אך מה ראתה אסתר שזימנה את המן למשתה? וכיצד נכנס המן למערכת היחסים שביני לבין אסתר?

אין פלא א"כ שנודדת שנת המלך, ובשל כך "ויאמר להביא את ספר הזכרונות דברי הימים ויהיו נקראים לפני המלך"²¹. מפרש רש"י במקום, כמתבקש לפי מהלך זה: "...ורבותינו אמרו"²² מתוך שנתן לבו על המן ואסתר אמר אי אפשר שלא ידע אדם שהוא אוהבי עצתם ויגלה לי וחזר ואמר שמא עשה לי אדם טובה ולא גמלתיו ואין חוששין עוד לי, לפיכך ויאמר להביא את ספר הזכרונות"²³.

נחזור לחששותיו של אחשורוש. לאחר שהוא שומע על אשר הגיד מרדכי על בגתנא ותרש שני סריסי המלך, ולא נעשה עמו דבר, לאחשורוש עניין גדול לתגמל את מרדכי. בשלב זה מגיע המן, ולאור דברים אלו, מתייעץ אחשורוש בהמן מה לעשות באיש אשר המלך חפץ ביקרו, בעשותו מבחן פשוט למשנה שלו. המן אינו יודע מאומה מהלך רוחו של מלכו, שכן השינוי הדרסטי חל רק כמה שעות קודם לכן עקב בקשתה של אסתר. ועל ידי כך מתחיל המן לכרות בעצמו את קברו באומר²⁴:

איש אשר המלך חפץ ביקרו. יביאו לבוש מלכות אשר לבש בו המלך וסוס אשר רכב עליו המלך ואשר ניתן כתר מלכות בראשו. ונתון הלבוש והסוס על ידי איש משרי המלך הפרתמים והלבישו את האיש אשר המלך חפץ ביקרו והרכיבהו על הסוס ברחוב העיר וקראו לפניו ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו.

20. פרק ו' פס' ד.

21. פרק ו' פס' א'.

22. מקורו של רש"י במגילה ט"ו עמ' ב' בדברי רבא: "נפלה ליה מילתא בדעתיה אמר מאי דקמן דזמינתיה אסתר להמן. דלמא עצה קא שקלי עלייה דההוא גברא למקטליה. הדר אמר אי הכי לא הוה גבא דרחים לי דהוה מודע לי. הדר אמר דלמא איכא איניש דעבד בי טיבותא ולא פרעתיה משום הכי מינעי אינשי ולא מגלו מיד אמר להביא את ספר הזכרונות דברי הימים".

23. דרך אגב יש להעיר שזו תכונה אופינית אצל אחשורוש - האינטרסנטיות והחשיבה התועלתנית. ברור לו שאין אדם שעושה טובה, אלא א"כ משלמים לו תמורתה, והוא עצמו לא דאג לתגמל את מרדכי עד שנזקק לעזרתו. (וכפי שיודע המן לפנות לאחשורוש בשטתו של האחרון "ולמלך אין שווה להניחם" ומיד לאחר שמסביר לאחשורוש את חוסר התועלת שביהודים, מראה לו את הרווח מהשמדתם "ועשרת אלפי ככר כסף אשקול על ידי עושי המלאכה להביא אל גנזי המלך". זוהי רק דוגמא אחת מיני רבות אך לא בכך עסקינן).

24. פרק ו' פס' ח'.

לאחשורוש כמעט ולא נותרים ספיקות. התיאור המפורט של הלבושים ששימשו את המלך ועתה מעטרים איש אחר, משלימים את התמונה מבחינתו. לכך הציווי להמן לעשות כן למרדכי היהודי משיג מטרה כפולה: הורדת ערכו של המן והעסקתו בכדי להרויח זמן יקר של התארגנות למרד, ויחד עם זאת הענקת מתנה נדיבה למרדכי שיכול לשמש כנאמנו החדש של אחשורוש.

לאחר ביצוע צו זה מובהל המן למשתה השני, שם מתחוויר לאחשורוש להפתעתו הרבה, שהוא צדק רק במחצית. לא רק שאסתר איננה שותפה להמן, היא אף תוקפת אותו חזיתית "איש צר ואויב המן הרע הזה"²⁵.

אחשורוש מבולבל קימעא, אך נפילת המן על המיטה אשר אסתר עליה, יחד עם דברי חרבונו מהווים את "המכה בפטיש" בהשלימם את התמונה מבחינתו של אחשורוש: "גם הנה העץ אשר עשה המן למרדכי אשר דבר טוב על המלך עמד בבית המן גבה חמישים אמה ויאמר המלך תלהו עליו"²⁶.

הסבר זה למהלך המאורעות על פי דברי הגמרא ידוע ומפורסם, ואריכות הדברים באה כדי להאיר את נושא הזמן בו אנו עוסקים.

נסכם את עיקרי הדברים:

המן קבע את התאריך המרכזי במגילה. הגזירה הינה כללית על כל היהודים ונסמכת על ידי טבעת המלך כך שלא יכול להיות לה ביטול. מהלך זה גורם למרדכי לפתוח במהלך משלו שבמרצו עומדת אסתר, ולאחר שזו נרתמה למשימה, היא זו המציבה זמנים: למרדכי ולכל היהודים לצום שלושת ימים, ולאחשורוש במועדי המשתה, כשהיא מבטיחה לעשות את רצון המלך מחר בין אותו יום למחרתו מתרחש כל המהפך. אחשורוש נלחץ ומצוה על המן והמן מושפל בחוצות העיר לפני מרדכי היהודי. ניתן לומר שהזמן שקובע המן עיקרו גזירה כללית, ואילו הזמן שקובעת אסתר, פועל על האישים באופן אישי. המן נופל על רקע של בגידה אישית במלך, ומרדכי עולה לגדולה על רקע נאמנותו האישית וקירבתו לאסתר.

הראיה לכך שמהלכה של אסתר הינו אישי לגמרי, היא העובדה שאסתר נדרשת למאמץ עילאי נוסף לשכנע את אחשורוש לעשות משהו כנגד גזירת השמד המרחפת: "ותוסף אסתר ותדבר לפני המלך ותפל לפני רגליו ותבך ותתחנן לו להעביר את רעת המן האגגי ואת מחשבתו אשר חשב על היהודים"²⁷. קשה שלא לשים לב לפעלים הרבים בהם משתמש הכתוב לבטא את המאמץ הגדול שעושה אסתר. קודם לכן נתן אחשורוש את בית המן צרר היהודים לאסתר המלכה, אך אין לכך קשר לגזירתו של המן. לאור הנ"ל החילוק ברור: לאחשורוש איכפת רק מעוררו, וחיסול בית המן פירושו חיסול מורד במלכות, אך גזירת המן על היהודים איננה נוגעת לאחשורוש כלל וכלל. אחשורוש צופה במחזה התחנונים של אסתר ומושיט לה בפעם השניה את שרביט הזהב. ניתן לראות בכך הקבלה של הכתוב להושטת השרביט הראשונה, ולומר שאף כאן היתה סכנה לאסתר, שכן נראה שהשרביט משמש כמעין "לפנים משורת הדין" וכחריגה נדירה מעונש צפוי.

25. פרק ז' פס' ו'.

26. פרק ח' פס' ט'.

27. פרק ח' פס' ג'.

אסתר חוזרת ומתחננת: "ותאמר אם על המלך טוב ואם מצאתי חן לפניו וכשר הדבר לפני המלך וטובה אני בעיניו יכתב להשיב את הספרים מחשבת המן בן המדתא האגגי אשר כתב לאבד את היהודים אשר בכל מדינות המלך".

בכתוב מודגש כי אסתר לא מעיזה לכנות את בעלה בשמו, אלא רק בתואר המלך. עוד ניתן לראות שאסתר מבקשת את את ביטול הגזירה כבקשה אישית. וכפי שאומרת: "כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי ואיככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי". אני לא מסוגלת לראות בכך, אומרת אסתר, ולכך עשה לי טובה באופן אישי. כאן סוגרת אסתר מעגל, ועל ידי מהלכיה שפעלו בפן האישי, מקבלת היא אישור מהמלך לכתוב על היהודים כטוב בעיניה ובעיני מרדכי. כזכור, כתב המלך אשר נחתם בטבעת המלך אין להשיב, אך ניתנת הרשות לכתוב כתב נגדי אשר יחתם בטבעת המלך ויהיה בעל תוקף זהה. מה גם העובדה שבשל היותו כתב מאוחר הוא המשקף את הלך רוחו של המלך, ולכן כוחו אף רב יותר.

ניסינו להראות עד כה, שלזמן משמעות רבה במגילת אסתר. אם נלך על דרך השלילה, הרי שלדוגמא בפרשיות העוסקות באברהם אבינו אין לזמן משמעות מיוחדת. אין תאריך שאליו מצפים, או זמן המניע תהליכים. ואילו במגילה - קביעת הזמן היא הסיבה למהלכים הנ"ל המתרחשים במסגרת של ארבעה ימים בלבד. נותר זמן חשוב אחד אותו עוד לא הזכרנו²⁸:

ויכתב מרדכי את הדברים האלה וישלח ספרים אל כל היהודים אשר בכל מדינות המלך אחשורוש הקרובים והרחוקים. לקים עליהם להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה. כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב לעשות אותם ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים.

אם גזירת המן החלה בקביעת זמן שאין לו ביטול, הרי שימי הפורים סוגרים את המעגל בכך שהכתוב מדגיש את קביעות זמנם²⁹:

קימו וקבל היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם ולא יעבור להיות עשים את שני הימים האלה ככתבם וכזמנם בכל שנה ושנה.

בנוסף לכך, מדגיש את נצחיותם³⁰:

והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור משפחה ומשפחה מדינה ומדינה ועיר ועיר וימי הפורים לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם.

על פסוק דרשו חז"ל³¹:

שכך המועדים עתידיים בטלים וימי הפורים אינם בטלים לעולם שנאמר וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים.

ואף הרמב"ם מסיים את הלכות מגילה דברי רשב"ל מהירושלמי³²:

28. פרק ט' פס' כ'.

29. שם פס' כ"ז.

30. שם פס' כ"ח.

31. מדרש משלי, פרשה ט'. ובנוסחא שנוה קמעא בילקוט שמעוני משלי רמז תקמ"ד ושם מוסיף ר' אלעזר שאף יום הכיפורים לא יבטל.

"כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידין ליבטל לימות המשיח חוץ ממגילת אסתר והרי היא קיימת כחמשה חומשי תורה וכהלכות של תורה שבעל פה שאינם בטלין לעולם. ואף על פי שכל זכרון הצרות יבטל שנאמר כי נשכחו הצרות הראשונות וכי נסתרו מעיני. ימי הפורים לא יבטלו שנאמר וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם"³³.

לדעת המדרש פורים כמועד לא יבטל, ולפי הרמב"ם המגילה כספר קודש³⁴ לא תבטל בימות המשיח. סוף כל סוף יש במגילת אסתר יסוד נצחי לזמן הפורים, העומד כנגד הזמן שקבע המן כזמן סופי אשר לא יתכנו לו שינויים בשל היותו חתום על ידי טבעת המלך.

מתברר שאכן לזמן זה משמעות נצחית החתומה בחותמו של המלך, אך תוכנו נהפך מן הקצה אל הקצה, משום שהמלך הינו מלך מלכי המלכים "על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור"³⁵.

נמצא אם כן כי לזמן במגילה חשיבות כגורם מרכזי בהתפתחותה של העלילה. בשלב הבא ננסה לעמוד על משמעות זו לאור דברי ההלכה והאגדה שבריש מסכת מגילה, ובכך לנסות אולי להוסיף טעם בס"ד באחד הדינים המרכזיים המופיעים שם.

ולא יעבור במשנה ובהלכה

המשנה הראשונה במסכת מגילה³⁶ פותחת :

מגילה נקראת באחד עשר, בשנים עשר, בשלשה עשר, בארבעה עשר, בחמשה עשר, לא פחות ולא יותר. כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר, כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר, אלא שהכפרים מקדימין ליום הכניסה. כיצד? חל להיות ארבעה עשר בשני - כפרים ועיירות גדולות קורין בו ביום, ומוקפות חומה למחר. חל להיות בשלישי או ברביעי - כפרים מקדימין ליום הכניסה, ועיירות גדולות קורין בו ביום, ומוקפות חומה למחר. חל להיות בחמישי - כפרים ועיירות גדולות קורין בו ביום. ומוקפות חומה למחר. חל להיות ערב שבת - כפרים מקדימין ליום הכניסה, ועיירות גדולות ומוקפות חומה קורין בו ביום. חל להיות בשבת - כפרים ועיירות גדולות מקדימין וקורין ליום הכניסה, ומוקפות חומה למחר. חל להיות אחר השבת - כפרים מקדימין ליום הכניסה, ועיירות גדולות קורין בו ביום, ומוקפות חומה למחר.

32. פרק א' הלכה ה'.

33. ה"ל מגילה פ"ב ה"ח.

34. משנה תורה לרמב"ם, הלכות מגילה פרק ב' הלכה י"ח. הראב"ד השיגו וכתב: "א"א לא יבטל דבר מכל הספרים שאין ספר שאין בו לימוד. אבל כך אמרו אפילו יבטלו שאר ספרים מלקרות בהם, מגילה לא תבטל מלקרותה בציבור". והרב המגיד כותב על השגת הראב"ד: "ויש כאן השגה. ואם כוונתו כפשוטו לימות המשיח האמת יראה את דרכו". והמהר"ל באור חדש עמוד ר"כ כתב: "ואל תטעה לומר כי מה שאמרו כי נביאים וכתובים עתידים להיות בטל שרוצה לומר כי לא ילמדו בהם והיו כשאר דברים, ח"ו כי בודאי קדושים הם, רק כי אותה הנהגה יהיה בטל וכו'. נמצא לפי המהר"ל שהנהגתה של מגילת אסתר לא תבטל. והיא כשיטתו שנבאר לקמן, שפורים "מצד הקב"ה" ולא "מצדנר", ולכן אין לו כל ביטול.

35. ט', כ"ו.

36. דף ב' ע"א.

משנה זו עוסקת בתקנת הזמנים של קריאת המגילה, כאשר במגילה עצמה נאמר בפירוש "לקים עליהם להיות עשים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה. כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם"³⁷.

במשנה מבואר כי תיקנו עוד שלשה זמנים, כאשר אנו מוצאים גם גדר חדש של "כפרים" מלבד הערים המוקפות חומה וערי הפרוזים (היינו עיירות גדולות). הסיבה לזמן מיוחד לבני הכפרים איננה כתובה במפורש במשנה, אולם מבוארת בגמרא³⁸:

חכמים הקילו על הכפרים להיות מקדימין ליום הכניסה, מפני שמספקים מים ומזון לאחיהם שבכרכים.

אגב נזכיר כי מבואר בגמרא שתקנה זו נתקנה בימי מרדכי ואסתר על ידי אנשי כנסת הגדולה שתיקנו את קריאת המגילה³⁹.

המשנה, מבארת באופן מפורט את דינו של כל מקום על פי אותו יום בשבוע בו חל פורים, אולם נוספת לכך נקודה יסודית אחרת, והיא - שלא תיקנו זמנים לאחר התאריך של ט"ו בחודש, אלא לפניו בלבד. חז"ל העדיפו לתקן ב"א הרחוק מ"ד וט"ו, ולא בט"ז הסמוך אליהם.

הסיבה לכך מבוארת בגמרא⁴⁰: "ואימא שיתסר ושיבסר? ולא יעבור כתיב". יסוד זה של "לא יעבור" מופיע גם כעיקרון מנחה במשנה השניה בפרק⁴¹:

אי זו היא עיר גדולה? - כל שיש בה עשרה בטלנין. פחות מכאן - הרי זה כפר. באלו אמרו מקדימין ולא מאחרין. אבל זמן עצי כהנים, ותשעה באב, חגיגה, והקהל - מאחרין ולא מקדימין. אף על פי שאמרו מקדימין ולא מאחרין - מותרין בהספד ובתענית ומתנות לאביונים. אמר רבי יהודה: אימתי - מקום שנכנסין בשני ובחמישי, אבל מקום שאין נכנסין לא בשני ולא בחמישי - אין קורין אותה אלא בזמנה.

מבאר רש"י את הביטוי "באלה אמרו", שהכוונה לזמנים של מגילה, שם מקדימין אם חל י"ד בשבת, לעומת כל השאר בהם מאחרין לאחר השבת. ומבארת הגמרא⁴²:

באלו אמרו מקדימין ולא מאחרין - מאי טעמא? אמר רבי אבא אמר שמואל אמר קרא ולא יעבור.

דין זה נפסק להלכה, למשל במקרה של "פורים משולש" בערי המוקפות, וכפי שנפסק בשולחן ערוך⁴³:

37. ט', כ"א.

38. ד' ע"א - ד' ע"ב.

39. ראה ב' ע"א וברש"י ד"ה "מכדי".

40. ב' ע"א. ובין לרב שמן בר אבא אמר ר' יוחנן ובין לר' שמואל בר נחמני שנחלקו היכן רמוז בעניין תקנת הזמנים הנוספים, לשניהם מבואר להדיא שלא תיקנו לאחר ט"ו משום ולא יעבור.

41. ה' ע"א.

42. שם.

43. אר"ח סימן תרפ"ח סע' ו'.

יום ט"ו שחל להיות בשבת אין קורין המגילה בשבת⁴⁴ אלא מקדימים לקרותה בערב שבת⁴⁵ וגוברים מעות מתנות עניים⁴⁶ ומחלקים אותם בו ביום וביום שבת מוציאים ב' ספרים בשני קורין ויבא עמלק ואומרים על הניסים ואין עושים סעודת פורים עד יום אחד בשבת⁴⁷.

דין זה דורש ברור. לא רק שלא תיקנו לכתחילה זמן לאחר ט"ו משום "ולא יעבור", אלא אף מרחיבים את פורים לשלשה ימים, וכל זאת על מנת שחלילה לא תאוחר קריאת המגילה מזמנה.

מה עניינו המיוחד של דין "ולא יעבור"?

באגדה

בין שתי משניות אלו מופיעות בגמרא⁴⁸ שלש אגדות ברצף, המובאות בשם אותו מקור: "אמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא". ניתן לומר שהכנסתן לכאן באה רק בשל שייכותן לאמורא זה, אגב הדין הראשון שהובא בשמו בעניין "סמוך ונראה", אך נדמה שיש טעם עמוק מעבר לכך, אותו ננסה לברר.

האגדתא הראשונה עוסקת בעניין "אאותיות) מנצפ"ך צופים (נביאים) אמרוס". ולמסקנת הגמרא הכוונה שחזרו הנביאים ויסדו "פתוחין" באמצע תיבה ו"סתומין" בסוף תיבה.

הדרשה השניה עוסקת ב"מספד בירושלים", ומעידה על עצמה כי יש בה סתרי תורה: "מי הוא זה שגילה סתרי לבני אדם". הרב קוק ביאר גמרא זו⁴⁹ לגבי משיח בן יוסף, כפי שמוכח מהגמרא בסוכה, וכפי שנראה להלן.

המימרא השלישית עוסקת ביחס שבין דניאל לבין חגי זכריה ומלאכי. הגמרא מסבירה שמצד אחד היו הם גדולים ממנו, שהרי הם נביאים והוא לא, אולם מצד שני גדול דניאל שראה במראה מה שלא ראו הם.

המהרש"א ב"חידושי אגדות" מקשר בדבריו את הדרשות זו לזו:

ונראה משום דזכר לעיל במעלת הכתובים משום ספר דניאל דאית ביה קץ קאמר נמי דאף על גב דאינהו בדורו עדיפי שהיו נביאים איהו נמי עדיף מינייהו דאיהו חזי כו' והקץ נמי חזי טפי מינייהו.

המימרא השלישית מובאת בהקשר לענין הקץ, וכחיזוק לדניאל שאף שלא היה נביא ראה בעיניו אותו מראה מבשר את הקץ. להשלמת המהלך כולו נתעכב על נקודה נוספת אותה מחדש המהר"ל מפראג.

44. לרבה גזירה שמה יסלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים (כשופר וכולוב). ולרב יוסף מפני שעיניהן של עניים נשואות במקרא מגילה לקבל מתנות האביונים ואי אפשר בשבת. שם דף ד' ע"ב.

45. כמפורש במשנה הראשונה הנ"ל: "חל להיות ע"ש... ועיירות גדולות ומוקפות חמה קורין בו ביום".
46. ראה הערה 31 בדברי רב יוסף.

47. טעם דין זה על פי הירושלמי במגילה פ"א ה"ד. ומביאו המשנה ברורה במקום עיין שם.

48. ב' ע"ב - ג' ע"א.

49. מאמרי הרא"ה לרב קוק. מאמר "המספד בירושלים" עמ' 94.

יסודו של המהר"ל בהבנת המגילה :

בספרו "אור חדש" מביא המהר"ל ביאורים ופירושים רבים למגילה על פי דברי חז"ל כדרכו בחודש. מבין כל הרעיונות ישנו אחד עליו חוזר המהר"ל במקומות שונים בספרו⁵⁰, ובאחד מהם⁵¹ אף כותב "והבן זה ותבין סוד ענין המגילה הזאת". כידוע מכסה המהר"ל את דבריו "ואת צנועים חכמה", אך ממה שבכל זאת גילה מתבאר יסוד גדול.

תמצית דבריו הם שיש בפורים שתי בחינות⁵² :

...כי חודש זה יש לו בחינה שיהיה לישראל תכלית וסוף חייו להם, וזה כמו שהחודש הזה הוא סוף החדשים וכך יהיה חייו סוף להם, אבל יש כאן גם כן צד בחינה שיש להם הקיום הנצחי כי מצד הסוף שלהם הם אל השם יתברך ומצד השם יתברך יש להם הקיום הנצחי מצד הסוף וכו'.

בתכונת הזמן⁵³ של חודש אדר, האחרון בחודשי השנה, ישנה בחינה אחת טרגית של סוף וכיליון (ובכך מבאר המהר"ל את המשמעות הרוחנית של נפילת הפור דווקא בחודש אדר), אך מולה מופיעה בחינה שניה שהיא הגילוי של היותנו עמו של הקב"ה. דווקא בסוף מתברר נצח ישראל, "לא איש אל ויכזב", שהרי אין לבחירתו של הקב"ה כל שינוי ותמורה.

כלומר, לא שגזירת המן היתה יכולה להתקיים פוטנציאלית ונתבטלה, אלא היא "חלה בפועל" מבחינה רוחנית מאחר ויש צד כזה. אך ה"נהפוך הוא" התרחש, מכיוון שיש בחינה הפוכה, שמצד הקב"ה יש לנו בסוף גאולה שאין לה ביטול משום שהיא מצידו⁵⁴.

על פי יסוד זה מבאר המהר"ל את מדרש חז"ל שכל המועדים עתידים להיות בטלים, ואילו ימי הפורים לא יבטלו, זאת משום שכל המועדים הם זכר ליציאת מצרים שהיא התחלתם של ישראל, וסוף כל סוף ישראל הם נבראים ולכל נברא יש סוף. אף שלמועדים יש ביטול, הרי פורים איננו מצד ישראל כלל אלא רק מצד הקב"ה ולכך אין לו ביטול, וביסודו הוא נצחי⁵⁵.

50. עמוד קל"ב-קל"ד ד"ה בחודש הראשון. עמוד קל"ד-קל"ו ד"ה הפיל פור הוא הגורל. ובעמוד ר"ג ד"ה ובשנים עשר חודש. ובעמוד ר"ח-ר"כ ד"ה לקיים את איגרת הפורים הזאת השנית, ובעמוד רכ"א ד"ה ומאמר אסתר קיים, עיין שם.

51. נר מצוה - אור חדש עמ' ר"ג ד"ה ובשנים עשר חודש.

52. אור חדש עמ' ר"ג.

53. המהר"ל הרבה לעסוק בתכונת הזמן, ואף ייחד לכך פרק בספר גבורות ה' המבאר את תכונות הזמנים של המועדים בתורה.

54. וראה בזוהר הקדוש פרשת ויקרא מאמר "נפלה לא תוסיף קום" שרבי אחא בשם ר' שמעון מסביר לא כבני מערבא שאמרו "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל" שכן בפרק שם בעמוס משמע שזו קינה, אלא מבאר רשב"י היא מעצמה לא תוסיף קום, לא תהיה לה תקומה מכוחה שלה אבל הקב"ה "בעצמו" יקימה ועל כך נאמר ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת. וכן בדברי הרב באורות - התחיה, פיסקה ל"ב עמ' ע"ט.

55. לכאורה יש להקשות על דברי המהר"ל, והלא יציאת מצרים היתה בניסי ניסים ולא מכוחם של ישראל?

המהר"ל מתייחס בדבריו כבודך אגב לעניין זה ואומר (עמ' קל"ה) - "...וזה כי כל המועדים זכר ליציאת מצרים ויציאת מצרים הוא התחלת ישראל וזהו עצם ישראל אף שהתחלה הוא מן השם יתברך מכל מקום דבר זה יש לו הפסק וביטול, כי כל נברא יש לו ביטול מצד עצמו יהיה מי שהוא וכו'". נראה להסביר את דבריו בכך שגם תינוק וגם זקן בסוף חייו אינם עומדים בזכות עצמם. ההבדל הינו שהתינוק רק נולד וכל החיים לפניו לבחור דרכו, הישיש לעומת זאת נמצא כבר אחר שבחר את דרכו. כך ביציאת מצרים נולד עם ישראל, ולכן נחשב מצד ישראל, אך פורים מבטא את הקץ, את הסוף, וכפי שחז"ל קישרו בהלכה ובאגדה את אסתר לאיילת השחר, שהיא בחינת

זו גם הסיבה, לדעת המהר"ל, לדין של "חייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי". כאותו שיכור שאין לו עמידה מעצמו ואפילו להבדיל בין טוב לרע איננו מסוגל, כך שתשועת פורים כל כולה במהותה מהשם יתברך ולא מאיתנו כלל.

משיח בן יוסף ומשיח בן דוד:

דברים אלו של המהר"ל מחזירים אותנו לעניין הקץ ולשני המשיחים - משיח בן יוסף ומשיח בן דוד.

המהר"ל עצמו לא הזכיר נקודה זו, אלא סיים "ודי בזה למבינים דברים שהם עמוקים מאד מאד"⁵⁶, אך שתי הבחינות עליהן חוזר ומדבר המהר"ל תואמות לשני המשיחים⁵⁷ וכפי שניתן לראות במקומות נוספים בהם עוסק בנושא⁵⁸.

בכדי להבין את העניין, נאחו בדברי הרב חר"ל⁵⁹ זצ"ל בעניין זה, התואמים להפליא את שתי הבחינות עליהן מדבר המהר"ל:

עניין שני המשיחים משיח בן יוסף ומשיח בן דוד הוא שבאמת כלל ישראל הוא במספר עשרה כמו שכל הבחינות נחלקות לעשר עשר קדושות ולמעלה עשר ספירות ושבת יהודה ושבת יוסף הם השורשים ולכן כל ישראל נקראים על שמם. שארית יוסף על שם יוסף ויהודים על שם יהודה.

אולם ההבדל שבין יוסף ליהודה הוא שיוסף הוא מצד עצם המציאות של ישראל ולזאת היה צורך שכל השבטים יכירו את גדולתו ויתבטלו אליו שבו גנוז שורש המציאות של ישראל עם קדושו. וזהו מה שראה יוסף בחלומו "והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה והנה קמה אלומתי וגם נצבה והנה תסבינה אלמתיכם ותשתחוין לאלמתי" שעל ידי זה מתבררת איכותם של כלל ישראל, נפלאות קדושתו ותוקף משגבם. ויהודה שיש בו שמו של הקב"ה עניינו הוא מה שישראל נקראים על שמו בשמו של הקב"ה. "אני אמרתי אלהים אתם ובני עליין כלכם". אולם למרות כל זה הם תלויים אך ורק במאמרו יתברך ובשביל זה הם עומדים ומשבחים הפעם אודה את ד'. **ואם כל הקורבנות יהיו בטלים לעתיד לבוא קרבן תודה לא יבטל, כי ההכרה הזאת שמבלעדי אין אלהים וכולם צריכים להודות רק לפניו ברוך הוא תהיה נשאת תמיד.**

בבחינה זו של יהודה מתגלה ערכם של ישראל במדרגה עליונה ביותר שהם מתבטלים לגמרי לפני ד' ונכללים בגופא דמלכא...

הגאולה שבדרך הטבע, בבחינת "לא זכר" היינו "בעתה" ונעסוק בכך מעט בגוף העבודה בהמשך. ועיין עוד מהר"ל בספר נצח ישראל סוף פרק ס"ב.

56. אור חדש עמ' רכ"א.

57. נושא זה רחב ועמוק וכמובן בכל בחינות רבות. ואין כאן כל כוונה לנסות ולהקיפו. במאמר זה ניגע בנושא זה רק מהנקודה שביאר המהר"ל.

58. למשל בנצח ישראל פרק ס"ב: "...כי הגאולות הראשונות היו על ידי בני אדם ולא היתה הגאולה כמה שהוא יתברך צורה לישראל ולכן היה הפסק לגאולות אלו, אבל... ואף כי גאולה אחרונה גם כן יהיה על ידי המשיח, חילוק והפרש בין גאולה ראשונה ובין גאולה אחרונה, כי גאולה ראשונה היתה מתחייבת מצד ישראל ומצד זכות אבות, וגאולה זאת הפסק כי כל דבר שהוא מצד האדם שיש לו הפסק, אבל גאולה אחרונה אף כי תהיה על ידי המלך המשיח תהיה לצד השם יתברך אשר הוא מעמיד המשיח וכו' ע"ש.

59. ממעיני הישועה (מי מרום חלק ו') עמ' מ"ח "בחינת יוסף ובחינת יהודה".

הרב חרל"פ מבאר, שמשיח בן יוסף עומד מצד שורש כוחם של ישראל מצד עצמם, ואילו משיח בן דוד הוא מצד ה' יתברך.

ענה נוכל לחזור לגמרא במגילה שעסקה ב"מספד בירושלים". אותו מספד כאמור, נעשה בעקבות הריגת משיח בן יוסף ח"ו⁶⁰. ולפי דברי המהר"ל, ישנה בחינה טרגית של ביטול ישראל מצד עצמם. אם נשים לב, נראה שיש מכנה משותף לשלשת המימרות הנ"ל: כולם עוסקות בנקודת הקצה.

אותיות מנצפ"ך הן אותיות סופיות במהות, המספד בירושלים על הריגת משיח בן יוסף - בבחינת הסוף של ישראל ח"ו כפי שכתב המהר"ל, וסוד ה"קצ" הצפון בספר דניאל.

ננסה להרחיב קצת בעניין. ייסוד אותיות מנצפ"ך איננו עניין לשוני השייך לאקדמיה ללשון, שהרי אומר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא מנצפ"ך צופים אמרום. באותיותיה של תורה טמון כח מיוחד, וכפי שנאמר ידע בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ. במובן פשוט יותר ניתן לומר, שחגי זכריה ומלאכי כנביאים אחרונים, עם דעיכת אור הנבואה, מייסדים תיקון שיחזיק גם בגלות הארוכה. ומהות התיקון הוא - שיש סוף, ישנו קץ בו תבוא הגאולה בכל מקרה. אותיות מנצפ"ך מבססות עניין זה, בכך שישנם אותיות מיוחדות שתפקידם הוא הסוף⁶¹.

נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע בפרק חלק, אם הגאולה תלויה בתשובה (ר' אליעזר) אם לאו (ר' יהושע)⁶². בגמרא מובאות שתי לשונות. בראשונה נאמר:

אמר ליה ר' יהושע לר' אליעזר אם אין עושין תשובה אין נגאלין? אלא הקב"ה מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן וישראל עושין תשובה ומחזירין למוטב.

לפי הלשון השניה יש ביניהם חלופת ראיות והוכחות כאשר ר' יהושע שונה מהלשון הראשונה בכך שסובר שאף בלא תשובה על ידי מלך קשה יגאלו ישראל. הויכוח בגמרא מסתיים בראיה שמביא ר' יהושע מספר דניאל ולאחריה נאמר בגמרא "ושתק ר' אליעזר":

ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה.

בפסוק זה נאמר מפורש, כי יש זמן קבוע לגאולה, תאריך סופי, וכמובן שקביעת תאריך מראש פירושה גאולה בין אם עשו תשובה ובין אם לאו. אמנם המצב האידיאלי הוא שבזכות מעשיהם של ישראל תבוא הגאולה, וזו הבחינה של "אחישנה" כידוע, כלומר הקדמת זמן הגאולה, אך ישנה גם אפשרות למצב של "לא זכו", ואז הגאולה באה בבחינת "בעתה", בזמן שקבע הקב"ה מראש שבכל מקרה העולם יגאל⁶³.

60. בקול התור לר' הלל משקלוב תלמיד הגר"א מביא בשם רבו הגר"א שאין מחויב שיהרג ועל ידי מספר עניינים שמבאר שם, יתקיים בנו בע"ה "עוד יוסף ח"ו". וראה עוד בעניין זה בספר "קנאת ה' צבאות" לרמח"ל. ובגוף המאמר התייחסנו רק לצד שיהרג ח"ו אך ורק כדי להאיר שגם אז נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם.

61. ועיין בספר "ריש מילין" לרא"ה בעניין אותיות מנצפ"ך ובספר "שם משמאל" ספר שמות אותיות מנצפ"ך כנגד חמש גאולות.

62. סנהדרין צ"ז ע"ב.

63. ועניין זה התבאר בארוכה בספר דעת תבונות לרמח"ל. ונעתיק לשונו בעמ' ז': "... זאת נחמתנו בעניינו, כי לא על מעשינו יפקוד, ולא לזכותנו ימתין, או מחסרון מעשינו יחליפנו ד"ו, אלא מפני השבועה אשר נשבע לאבותינו והברית אשר כרת. הנה אפילו אם לא יהיה זכות בישראל - כשיגיע

במקרה כזה יש לזמן "תפקיד מרכזי", מאחר והעולם מתקדם לזמן הגאולה, מתחילים בו תהליכים מקדימים של חבלי משיח.

נחזור לגמרא הנ"ל. בשתי הלשונות מדבר ר' יהושע על גאולה אשר איננה אידיאלית. בלשון הראשונה אנו מוצאים הקבלה למגילה "מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמון". בלשון השנייה טוען ר' יהושע לזמן קבוע בו בכל מקרה תבוא הגאולה, טענה המקבילה לעניין "ולא יעבור". אם כן, הרי שמגילת מהווה מעין "בנין אב" לגאולה של "לא זכו" הבאה "בעתה".

בהקשר זה עסקו חז"ל רבות בהלכה ובאגדה, כאשר קשרו את מגילת אסתר למזמור כ"ב בתהילים "למנצח על איילת השחר מזמור לדוד"⁶⁴.

פרק זה משמש מקור לדין של קריאת המגילה בלילה וביום⁶⁵ שנאמר "אלהי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה ליי". לכאורה יש לתמוה על לימוד זה, שכן מובנת הדעה בגמרא⁶⁶ הלומדת את הדין הנ"ל מהפסוק "למען יזמרך כבוד ולא ידום ד' אלקי לעולם אודך". יזמרך כבוד - ביום. ולא ידום - בלילה, שם תוכנו של פסוק זה - שבת. אולם בפסוק הראשון התוכן קשה מאוד - "אלהי אקרא יומם ולא תענה", ומה עניינו למגילה?

אולם כאן בדיוק טמונה הנקודה. הגאולה הנסתרת כאיילת השחר אשר בוקע אורה ועולה מתוך החושך הגדול, "כי אשב בחושך ה' אור ליי", וכפי שעסקו בכך חז"ל בהרחבה במדרש תהילים על פרק זה ובקישור לאסתר. גאולה זו, שבחלקים גדולים שלה איש איננו מכירה, רק כאשר עולה השחר ממתגלה לעיני כל גודל הנס. אמנם המדרש עוסק בבחינה של הגאולה שבדרך הטבע ולא בבחינה של "בעתה", אך שתייהן בחינות של הגאולה הבאה לא מזכותנו אלא רק מצד רצון ד' ודבר אלקינו יקום לעולם.

אם כנים דברינו בקשו חז"ל בתחילת מסכת מגילה לרמוז עניין זה, כי בכל מקרה תבוא הגאולה ויש סוף לעבודת האדם, גם אם יהיה הדבר בבחינת "לא זכו". לכן דרשו חז"ל שאותיות מנצפ"ך צופים אמרום, היינו הנביאים האחרונים הצופים לעבר העתיד הרחוק בכח ציפיית הישועה ולכך חזרו וייסדו תיקון זה. כך גם הריגת משיח בן יוסף ח"ו, שיש אפשרות ח"ו למצב זה ובכל זאת תבוא הגאולה (והרב קוק ביאר כידוע גם את דרך התיקון על מנת שלא יהרג כפי שכאן רומזת הגמרא). וחזיון כוחו של דניאל, שעל אף שלא היה נביא, היה גדול מתבררו באותו מראה ובידיעת סוד הקץ וכדברי המהרש"א שם.

אם כן, שמא ניתן להוסיף טעם לדין "ולא יעבור", שמאחר וגאולת פורים איננה דומה לגאולות קודמות, משום שאינה גאולה מזכותנו, אלא רק מה' יתברך, לכן אין לה ביטול ואין לה כל איחור. ולכך שונה קריאת המגילה, כנזכר במשנה ב', בכך שמקדימין אותה אם חל פורים בשבת ואין מאחרין. ונמצא שמקביל דין ולא יעבור, מצד שאין ביטול לגאולה ה', לדרשת חז"ל שפורים לא יבטל לעתיד לבוא הנלמדת מ"לא יעבור".

בכך אולי מתורצת השאלה כיצד "נוצרי" פורים משולש. ניחא שאין לאתר את המגילה משום דין ולא יעבור, אך מדוע שלא תוקדם העשייה גם כן ליום שישי כקריאת המגילה?

עת מועד, יום נסתם בלבנו, הנה על כל פנים יושיענו ודאי, כי אדון כל הוא, ויכול לעשות כן כשהוא רוצה".

64. ראה למשל מסכת יומא כ"ט ע"א.

65. "ואמר רבי יהושע בן לוי חייב אדם לקרות את המגילה ולשנותה ביום שנאמר אלהי וכו' - תלמוד בבלי, מגילה ד' ע"א.

66. שם, שם.

אלא שהכלל הינו שמאחרין משום שעוד לא הגיע זמן החיוב⁶⁷. עשיית המשתה, יום טוב ומשלוח מנות (וכן מתנות לאביונים, אלא שמוקדם ליום שישי משום שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגילה) הינם מצד ההודאה שלנו, ולכן אין כל צורך להקדימם, שהרי עדיין לא הגיע זמן חיובם. אך הזכירה, היינו קריאת המגילה, הבאה מצד גאולת ה' אשר אין לה כל ביטול או שינוי, בבחינת ולא יעבור - יוצאת מכלל זה ומוקדמת.

לזמן במגילה שמור תפקיד מרכזי הקשור ישירות להתפתחות התהליכים ומרוצתם, בהיותו חתום בחותמו של מלך מלכי המלכים, הקבי"ה, ולא יעבור. והפור נהפך לפורים, וממחשבתו של המן התברר כי "וגם נצח ישראל לא ישקר כי לא אדם הוא להנחם"⁶⁸.

67. לשון הר"ן (דף ג' עמוד ב' מדפי הרי"ף): "...כך מה שאמר הכתוב ולא יעבור היינו לקריאה אבל לשמחה לא דיבר הכתוב כלל... ומעתה שמחה אינה בכלל זה כלל, וכיוון שאי אפשר לעשותה בשבת מטעמא דפרישית בירושלמי נדחו לאחריהם ככולהו אינך דלא מטו זמן חיוביהו כלל...".
68. שמואל א' פרק ט"ו פסוק כ"ט. והנה פסוק זה אומר שמואל לשאול אחר התוכחה הקשה על אשר חמל על אגג מלך עמלק. "ויאמר אליו שמואל קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך. וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם". והרי אמרו חז"ל במסכת מגילה דף י"ב: "רבא אמר: כנסת ישראל אמרה לאיך גיסא: ראו מה עשה לי יהודי ומה שילם לי ימיני, מה עשה לי יהודי דלא קטליה דוד לשמעיה, דאיתליד מיניה מרדכי, דמיקני ביה המן. ומה שילם לי ימיני - דלא קטליה שאול לאגג, דאיתליד מיניה המן, דמצער לישראל". כלומר מכך שלא הרג שאול את אגג יצא המן האגגי, ועל יסוד דברי המהר"ל הר"ל נאמר, מכאן יצא המן האגגי שחישב את הסוף של ישראל ובחינת ביטולם ח"ו, ויש כאן בחינה של קריעת המלכות משאול, הבא מבניה של רחל, ונתינתה לדוד הבא משבט יהודה, ואז אומר שמואל "וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם". שאין ביטול לנצח ישראל, דווקא משום שמתברר שאין זו בחינת "אדם" שיש לו סוף, כפי שחשב המן, אלא בחינה נצחית כי אנו לה' יתברך.